

БЕКИТЕМ

Ош мамлекеттик педагогикалык

университетинин ректорунун

педагогика илимдеринин доктору

Б. Б. Зулгаев

2025-жылдын

А. Мырсабеков атындагы Ош мамлекеттик педагогикалык университетинин кыргыз тили жана адабияты кафедрасынын кеңейтилген жыйынынын

№ 7 ПРОТОКОЛУНАН КӨЧҮРМӨ

2025-жылдын 18-марты

Ош шаары

Катышкандар:

1. А.Т. Дунканаев – филология илим. доктору, К. Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университети профессору (онлайн катышты) (10.02.01);
2. И. Абдувалиев – филология илим. доктору, Б.Осмонова атындагы ЖАМУнун профессору (10.02.01);
4. С. Ж. Давлатова – филология илим. кандидаты, доцент, ОшМУ(10.02.01.);
5. А. М.Токтосунова – филология илим. кандидаты, доцент, ОшМПУ(10.02.01);
6. Т. Н. Шарабидиновна – филология илим. кандидаты, доцент, ОшМПУ (10.02.01);
7. Ж.Т. Джумаева – филология илим. кандидаты, доцент, ОшМПУ (10.02.01);
8. Б. Абдубалиева – доцент (тил илими), ОшМУ
9. Ш. Н. Мондошов – педагогика илим. кандидаты, ОшМПУ (13.00.02);
10. З. Ж. Каразакова – педагогика илим. кандидаты, доцент, ОшМУ (13.00.02);
11. Н. О. Караева – филология илим. кандидаты, доцент, ОшМУ (10.02.20);
12. Р. Бекмуратова – педагогика илим. кандидаты, доцент, ОшМУ (13.00.02);
13. Г. И. Көлбаева – улук окутуучу, ОшМПУ
14. А. А. Наркеева – улук окутуучу, ОшМПУ
15. Н. А. Дамилова – улук окутуучу, ОшМУ
16. Г. Б. Мамадиева – улук окутуучу, ОшМУ
17. Ж. Ж. МаксUTOва – улук окутуучу, ОшМУ
18. Э. Ө. АлишEROва – улук окутуучу, ОшМУ
19. Э. О. Баатырбекова – окутуучу, ОшМУ
20. Т. К. Аширова – окутуучу, ОшМУ

Жыйындын төрайымы: ф.и.к., доцент, кыргыз тили жана адабияты кафедрасынын башчысы Келдибай кызы Майрамкан

Катчы: Суранбаева Мээргүл Ашырбековна

Күн тартибинде:

А. Мырсабеков атындагы Ош мамлекеттик педагогикалык университетнин кыргыз тили жана адабияты кафедрасынын аспиранты Осмонова Айгул Сейдакматовна “Көркөм чыгармалардагы тилдик каражаттардын өтмө мааниде колдонулушу” деген темада 10.02.01 – кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишин талкуулоо.

Илимий жетекчиси – ф.и.д. А.Т.Дунканаев

УГУЛДУ:

Төрайым, филология илимдеринин кандидаты, доцент Келдибай кызы

Майрамкан: ОшМУнун кыргыз филологиясы жана журналистика факультетинин факультеттер аралык кыргыз тили кафедрасынын окутуучусу Осмонова Айгул Сейдакматовна “**Көркөм чыгармалардагы тилдик каражаттардын өтмө мааниде колдонулушу**” деген темада жазылган кандидаттык диссертациясын талкуулоо кафедранын бүгүнкү кеңейтилген отурумунун күн тартибине коюлууда. Өзүңүздөргө белгилүү болгондой, кандидаттык диссертацияны талкуулоого коюлган талаптарга ылайык кафедранын бул жыйынына филология илимдеринин доктору, Б.Осмонова атындагы ЖАМУнун профессору И. Абдувалиев, филология илимдеринин доктору, К. Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университети профессору А. Т. Дунканаев (онлайн) катышып жатышат.

Анда жыйынды ачык деп жарыялоо менен күн тартибиндеги маселени талкуулоого өтсөк. Алгачкы сөздү иштин жалпы мазмунун маалымдоо үчүн диссертантка 15 минуталык убакыт берели.

Издөнүүчү Осмонова Айгул Сейдакматовна: – Урматтуу, төрайым, бүгүнкү талкуунун урматтуу катышуучулары, биздин диссертациялык ишибиздин темасы “Көркөм чыгармалардагы тилдик каражаттардын өтмө мааниде колдонулушу” деп аталат. Уруксат берсеңиздер, иштин кыскача мазмуну менен тааныштырууга өтсөм.

Теманын актуалдуулугу.

Изилдөөнүн актуалдуулугу: Биринчиден, ар бир элдин көркөм дүйнөсү, көркөм кабылдоосу болот, анын сыңары, кыргыз эли да сөз баккан эл катары, байыртадан эле **сөзгө** баа берип келет. Сөз аркылуу бир шилтем макалдардан тартып, дүйнөдөгү теңдешсиз “Манас” эпосуна чейинки не бир элдик оозеки чыгармалар бекеринен жаралбаса керек. Дидактикалык чыгармалардын: макалдардын, ылакаптардын, табышмактардын, жаңылмачтардын, учкул сөздөрдүн, калптардын жанрдык-спецификалык өзгөчөлүктөрүнө байланыштуу алардагы тилдик каражаттардын

колдонулуш маанилеринде, аткарган функцияларында да айырмачылыктар болбой койбойт. Макалдардагы тоодой ойду бирин-экин сүйлөм ичине батыра берүү, сыйдыра билүү – сөз маанилеринин кеңдигин, сыйымдуулугун көрсөтсө, ылакаптардагы юмор, азил, тамаша, какшык мүнөзүндөгү маанилик туюмдары – сөз маанилеринин дагы бир кырын ачса, табышмактардагы жашырылган каймана ойдун туюндурулушу – сөз маанилеринин ооштурулушунун өзгөчө ыкмада жүзөгө ашырылышын шарттайт. Улуу “Манас” эпосунда камтылган кыргыз элинин басып өткөн жолу, социалдык-турмуштук жагдай-шарттары, маданияты, экономикалык абалы, эл-жерди баалай, барктай билүүсү, жүрүм-турум мамилелери, башка элдер менен карым-катнашы – бардыгы **сөз күчү** аркылуу чагылдырылган. Сөз маанилеринин көп түрдүүлүгү, текст ичинде аракетке келүүлөрү, ар кыл ыкмаларда туюндурулушу кыргыз элинин ой жүгүртүүсүнөн, дүйнөнү кабылдашынан, аң-сезиминен кабар берет. Мунун баары сөз күчүнөн билинип, сөз күчү катары эсептелип, аларды изилдөөнүн зарылдыгын пайда кылат. Кыргыз элинин дүйнөлүк масштабдагы жазуучусу Ч.Айтматов баштаган залкар акын-жазуучулардын керемет чыгармалары да сөз күчү аркылуу ишке ашырылган. Элдик оозеки чыгармалар болобу, же профессионал акын-жазуучулардын чыгармалары болобу, кыргыз тили илиминде аларды лингвистикалык багытта изилдөө иштери анчалык колго алына элек, б.а., чети оюла элек маселелерден, бул жагынан азырынча активдүүлүк байкалбайт. Ушул өңүттөн алганда, **көркөм чыгарманын тилин изилдөө актуалдуу маселелерден** болуп саналат.

Экинчиден, тилде, кепте не бир маанилик функцияларды аткарган тилдик каражаттар колдонулбай койбойт. Антоним, синоним, омоним тилдик кубулуштарынан сырткары, алардын түз жана өтмө мааниде колдонулуш мүмкүнчүлүктөрүнүн кеңдиги, өтмө мааниде ойду таасирдүү, угумдуу, көркөм жеткирүүдөгү ык-амалдарынын ар түрдүүлүгү ж.б. кыргыз лингвистикасындагы олуттуу маселелерден болуп саналат. Кыргыз тили илиминде өтмө маанилүү тилдик каражаттардын колдонулушу, аткарган милдеттери бир катар кызыгууларды жаратууда. Аларга объект катары кадыресе кептен тартып көркөм чыгарманын бардык түрлөрүн камтыган материалдарды тартууга болот. Өтмө мааниде туюнтулган ой кыргыз тилинин мүнөздүү өзгөчөлүктөрүнүн бирин шарттап турат.

Үчүнчүдөн, изилдөөбүздүн өзөгүн түзүп турган көркөм чыгармадагы өтмө маанилүүлүк маселесине карата кыргыз тили илиминде илимий-теориялык негиздеги атайын эмгек жарала элек. Албетте, бул маселеге түздөн-түз тиешеси бар Т.Ж.Исакованын “Көп жана өтмө маанилерде колдонулган тилдик бирдиктердин эпостордо берилүү бөтөнчөлүктөрү” (2018) аттуу диссертациялык эмгегин белгилебей коюуга болбойт. Проф. С. Өмүралиева-нын “Многозначность слов в современном киргизском языке и ее

лексикографические разработки в современной киргизской лексикографии” деген темадагы кандидаттык диссертациясы (1979), А.Жумагул кызынын “Кыргыз макалдарындагы көп маанилүү сөздөрдүн лингвостилистикасы” (2023) эмгектери да биз койгон маселеге үндөштүктө жаралган, анткени аларда сөздүн өтмө маанилери эмес, көп маанилүүлүк маселеси териштирилсе да, өтмө маанилүүлүк салыштырылган мүнөздө каралгандыгы анык. Мындан сырткары, "Азыркы кыргыз адабий тилинде" (2009) жана лексикология багытында жарык көргөн окуу китептеринде кыскача болсо да, өзүнчө темада берилген. Негизи, көркөм чыгармалардын табиятын, жаралыш механизмин шарттоочу факторлордун бири **өтмө маанилүү тилдик каражаттар** болуп саналат. Кыргыз тили илиминде көркөм чыгармалардагы тилдик каражаттардын (сөздүн, фразеологизмдин, сөз айкашынын, сүйлөмдүн) колдонулуштары, аткарган милдеттери, туюндурулуш жолдору, стилистикасы боюнча атайын изилдөөлөр жок. Ушул өңүттөн алганда, коюлган маселе диссертациялык иштин актуалдуулугун көрсөтүп турат.

Диссертациянын темасынын негизги илимий-изилдөө иштери менен болгон байланышы: Бул диссертациялык изилдөөнүн темасы А.Мырсабеков атындагы Ош мамлекеттик педагогикалык университетинин кыргыз тили жана адабияты кафедрасынын илим изилдөө иштеринин тематикалык планына кирет.

Изилдөөнүн максаты, милдеттери: Көркөм чыгармадагы өтмө маанилүү сөздөрдүн табиятын аныктап-тактоодо, бир жана көп маанилүү сөздөр менен катар коюлуп салыштырылышы, көркөм тексттеги өтмө маанилүү тилдик каражаттардын колдонулушу, образ жаратуудагы функциясы, көп кырдуулугу, стилистикалык кызматы изилдөө ишинин негизги максаты болуп саналат.

Көздөлгөн максатты ишке ашыруу үчүн, төмөндөгүдөй милдеттер коюлду:

- Көркөм чыгарманын тилине жана өтмө маанилүүлүккө байланыштуу илимий адабияттарга сереп салып, аларга карата жекече көз караштарды билдирүү;
- коюлган объектинин илимий багытын так жана туура сыпаттап-териштирүүдө, анын илимий-методологиялык негизин аныктап алуу;
- кыргыз тилиндеги бир, көп жана өтмө маанилүү сөздөрдүн өз ара байланыштуулугун, жалпылыгын, өзгөчөлүктөрүн белгилөө;
- өтмө маанилүү тилдик каражаттардын функциясын көркөм чыгармалардын материалдарынын негизинде талдоого алуу, анализдөө;
- көркөм чыгармалардагы тилдик каражаттардын стилистикалык мүмкүнчүлүктөрүн көрсөтүү.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы: Кыргыз тили илиминде биринчи жолу өтмө маанилүү тилдик каражаттардын кеңири планда изилденип жатышы иштин илимий жаңылыгын

түзөт. Көркөм чыгарма табиятын шарттоочу факторлордун бири катары фактылардын негизинде ачыкталышы, өтмө маанилүү тилдик каражаттардын ички маанилик функцияларынын тереңдетилип аныкталышы, контексттеги маанилик-туюмдарынын кеңирилигинин далилдениши, алардын стилистикалык-семантикалык мүмкүнчүлүктөрүнүн көрсөтүлүшү да илимий жаңылык катары эсептелет.

Изилдөөнүн практикалык мааниси: Кыргыз тили илиминин теориялык базасына салым киргизүү менен, лексикология, семасиология багытындагы кийинки эмгектерге таяныч болот. Көркөм чыгарманын материалдары, алардын талданышы, изилдөөнүн жыйынтыктары, табылга-натыйжалары жогорку жана атайын орто окуу жайларында лексикология, стилистика боюнча лекцияларды, практикалык сабактарды, атайын курстарды өтүүдө, бул багыттагы окуу китептерин, окуу куралдарын иштеп чыгууда пайдаланылат. Ошондой эле, түшүндүрмө жана поэтикалык сөздүктөрдү түзүүдө көмөк көрсөтөрү анык.

Коргоого коюлуучу негизги жоболор

- Көркөм чыгарма – коомду, турмуштук жагдай-шарттарды, өнүгүп-өзгөрүүлөрдү, ааламды, жаратылышты, байланыш-катыш мамилелерди көркөм ойлоонун шартында чагылдыруучу искусствонун бир түрү.
- Көркөм чыгарманын табиятын шарттоодо, чыгарманын жаралышында анын тили маанилүү ролду ойнойт, ойду көркөм, образдуу, таасирдүү берүүдөгү негизги курал – анын тили. Мындай шартта, көркөм чыгарманын тили өзүнө гана таандык өзгөчө функцияга ээ болот.
- Өтмө маанилүү тилдик каражаттар бардык эле функционалдык стилдерде колдонула бербейт. Булар – баарыдан мурда, көркөм чыгармага мүнөздүү стилди жаратуучу тилдик каражаттардын бири. Нерсе, кыймыл, көрүнүш, белгилердин ооштурулуп берилишинде ар түрдүү маанилердин каймана, кыйытма туюндурулушу образдуу ойлордун жаралышына өбөлгө түзөт.
- Өтмө маанилүү тилдик каражаттар коннотативдик, компоративдик мүнөздөгү маанилерди жараткандыктан, алардын стилистикалык, стилистика-семантикалык мүмкүнчүлүктөрү абдан кеңири, образдуулукту жаратууда эң ийкемдүү көркөм сөз каражаты болуп саналат.

Изилдөөчүнүн жеке салымы: Көркөм чыгармалардагы өтмө маанилүү тилдик каражаттардын функциялары, көркөм тексттеги эмоционалдык-экспрессивдик мүнөздү, образдуулукту шарттоодогу ролу жана өтмө маанилүү сөздөрдүн башка маанилер менен катар коюлуп салыштырылышы жана алардан жекече көз караштагы бүтүм-

жыйынтыктарды чыгарышы, көркөм чыгармалардагы өтмө маанилүү тилдик каражаттардын берилиши, туюндурулуш жолдору, ык-амалдары көрсөтүлүп, алардын өзгөчөлүктөрүнүн аныкталышы кыргыз тили илиминде алгачкы жолу лингвистикалык талдоого алынып ишке ашырылды. Бул изилдөөчүнүн жеке салымы болуп саналат.

Иштин көлөмү жана түзүмү. Диссертациялык иш киришүүдөн, төрт баптан, корутундудан жана пайдаланылган адабияттардын тизмесинен, шарттуу кыскартуулардан турат. Иштин жалпы көлөмү 164 бетти түзөт.

Иштин I бабы “Жалпы тил илиминде көркөм чыгарма тилинин жана андагы өтмө маанилүү тилдик каражаттардын изилдениши” деп аталат. Бул бапта көркөм чыгарманын тили изилдөөнүн объектиси катары тил илиминде мурдатан эле күн тартибине коюлуп келген. Аны изилдөөгө алышкан окумуштуулардын (Виноградов В.В., Бахтин М.М., Винокур Г.О., Мамытов Ж., Усубалиев Б.Ш. ж.б.) эмгектеринин жалпы мазмунунан, коюлган маселенин иликтениш өңүтүнөн улам, көркөм чыгарманын тили, анын табияты **лингвостилистикалык жана лингвопоэтикалык** изилдөөлөр аркылуу аныкталып-такталып келгенин, өтмө маанилүү сөздөрдүн мурдатан белгилүү болгон нерселерди, кубулуштарды, көрүнүштөрдү, кыймылдарды ооштуруп, салыштырып колдонуудан улам келип чыккандыгы, көркөм чыгармалардагы өтмө маанилүүлүктүн маңызы ошол ооштурулган, салыштырылган нерселердин, кубулуштардын ж.б. жалпы түшүнүктүк маанилеринен гана жаралбастан, анын белгилеринин ооштурулуш мүнөзүнө да байланыштуу болору тууралуу айтылган окумуштуулардын пикирлерине токтолуп, аларга карата жекече көз караштар билдирилди.

Көркөм чыгарманын тили башка функционалдык стилдердин бирине да мүнөздүү болбогон тилдик өзгөчөлүктөргө ээ. Андагы тилдик каражаттардын функциясы көркөмдүүлүктү жаратууда ар кыл ыкмаларда колдонулат, алардын бири катары өтмө маанилүү сөздөр эсептелинет.

Жалпы тил илиминде өтмө маанилүү сөздөр, алардын кепте, көркөм чыгармаларда колдонулушу, башка тилдик бирдиктерден болгон айырмачылыктары боюнча жазылган бир катар эмгектер бар. Булар тууралуу жогоруда сөз болду. Кыргыз тили илиминде болсо, өтмө маанилүү сөздөр жөнүндө окуу китептериндеги, окуу куралдарындагы маалыматтарды, же айрым макалаларды, же болбосо, башка тилдик каражаттар менен бирдикте салыштырылып изилденген айрым эмгектерди эске албаганда, өтмө маанилүү сөздөргө карата атайын эмгек жаралган жок. Ошондуктан, бул бапта өтмө маанилүүлүккө байланыштуу колдогу материалдарга гана анализ жүргүзүлүп баа берилди.

Иштин II бабы “Изилдөөнүн илимий-методологиялык базасы жана методдору”

деп аталып, изилдөөнүн объектиси, предмети, материалдары белгиленип, илимий-методологиялык базасы жана метод-ыкмалары каралды. Мында:

- методология илимий изилдөө ишинде ошол ишти жүзөгө ашыруу үчүн жол көрсөтүп, таяныч бере турган, мурдатан калыптанып-түзүлүп калган илимий билимдердин жыйындысы болуп саналары;
- методология лингвистикалык теориялар менен да тыгыз байланышта болору жана бул багытта тилчи-окумуштуулардын тиешелүү эмгектери пайдаланылгандыгы, айрым окумуштуулардын көз караштары;
- изилденип жаткан объектинин маанилүүлүгү, б.а., көркөм чыгарма – тематикалык бүтүн биримдүүлүктү шарттап турган стилистикалык-структуралык түзүлүштөгү, эмоционалдык-экспрессивдүүлүк мүнөздөгү, образдуулук камтылган жыйынтыктуу бүтүндүк экендиги, андагы өтмө маанилүү тилдик каражаттардын колдонулуш маанилүүлүгү;
- изилденип жаткан объектинин ишке ашырылышында колдонулган метод-ыкмалар жана аларга карата кыскача мүнөздөмөлөр конкреттүү көрсөтүлдү.

Ар бир элдин руханий дүйнөсүн өздөрүнө мүнөздүү улуттук өзгөчөлүктө чагылдыруу көркөм чыгарманын вазийпасына кирет. Көркөм чыгарма элдин учурдагы жана тарыхый жашоо-турмушундагы түрдүү көрүнүштөрдү, жагдай-шарттарды, үрп-адат, салт-санааны, дүйнөгө болгон көз карашты көркөм ойлоо аркылуу чагылдырат. Көркөм ойлоонун ишке ашырылышында тилдик каражаттар ар кыл ыкмаларда колдонулуу менен, өзгөчө функция аткарышат, көркөм сөз каражаты статусуна ээ болушат. Көркөм тил каражаттарынын катарында өтмө маанилүү сөздөр да көркөмдүктү жаратуунун бир фактору болуп эсептелет жана ушул аспектиден алганда, аларды изилдөөнүн объектиси катары кароого толук негиз бар.

Кандай гана конкреттүү илимий изилдөө иши болбосун, аларды туура багытта иликтөөдө таяныч болчу теориялык база талап кылынат. Биздин бул изилдөөбүздүн илимий-методологиялык базасы катары М.М.Бахтин (1975, 1986), Р.А.Будагов (1976), В.В. Виноградов (1959, 1971), Г.О.Винокур (1959), И.Г.Галенко (1987), Н.К.Гей (1975), Ф.М.Горленко (1986), В.П. Мурат (1957), Ю.М. Лотман (1970, 1972), А.М. Зализняк (1978), Н.А. Рудяков (1973, 1977), А. Н. Тихонов (1971, 1974), А. Г. Шереметьева (1979), А.И. Ширина (1980), Ж.М. Мамытов (1990, 2007), С.Өмүралиева (1987, 1999), Б.Ш.Усубалиев (1994), А.Т.Дунканов (2004, 2010), А.Э.Абдыкеримова (2008), А. Ормонбекова (2010) ж.б. өндүү окумуштуулардын эмгектери алынды жана аларга карата жекече көз караштар билдирилди.

Диссертациялык иштеги коюлган маселени ишке ашырууда жалпы тил илиминдеги жана кыргыз тили илиминдеги илимий-теориялык ойлорго, корутунду-тыянактарга таянуу менен, изилдөөнүн максатына, алган багытына жараша системалаштыруу, салыштыруу, сыпаттоо, топтоштуруу, сөз менен иштөө, аналогия байкоо жүргүзүү, анализ-синтез, интерпретациялоо, жалпылоо-трансформациялоо методдору колдонулду.

3-бапта “Көркөм чыгармадагы өтмө маанилүү лексикалык каражаттар” деп аталып. Аталган бапта көркөм чыгармалардагы сөздөрдүн, фразеологизмдердин **өтмө мааниде** колдонулушун, стилдик коннотациясын, андагы өзгөчөлүктөрдү сыпаттап териштирүү максаты коюлган. Коюлган маселенин өтөөсүнө чыгуу үчүн, адегенде, сөздүн тилдик бирдик катары каралышына, ал тилдик бирдиктердин бир, көп жана өтмө маанилүү сөздөрдүн өз ара байланыштуулугуна, жалпылыгына, айырмачылыктарына токтолдук.

Тилдин негизги бирдиги сөз болорун буга чейинки изилдөөлөр ырастап турат. Тилди үйрөнүү иши сөздү үйрөнүүдөн, алардын лексикалык, семантикалык, грамматикалык маанилерин ажыратып билүүдөн башталат. Сөздүн маанилерин, түзүлүштүк өзгөчөлүктөрүн, экинчи бир сөздөр менен байланыштуулугун, сүйлөм, же контекст ичиндеги функцияларын билбей туруп, алардын сөздүк табиятын объективдүү түрдө аныктоо мүмкүн эмес. Сөз табияты татаал, алар тилде ар кыл маанилик жүктөрдү көтөрүп, ар кыл функционалдык милдеттерге ээ. Булардын бири катары – сөздүн өтмө маанилүүлүгү эсептелинет. Тил илиминде өтмө маанилүү сөздөрдөн сырткары, бир маанилүү жана көп маанилүү сөздөр деген лингвистикалык түшүнүктөр да бар. Алардын ортосундагы принципалдуу айырмачылыктар жана өтмө катар байланыштуулуктар чечмелөөгө алынды.

Сөздүн өтмө маанилүүлүк түшүнүгү, айрыкча, лексикологиялык багыттагы илимий эмгектерде сыпатталып-териштирилип жүрөт. Ушундан улам, **өтмө маани** термини негизинен такталган маселе, бирок анын коммуникативдүүлүк процесстеги, өзгөчө, көркөм чыгармалардагы функционалдык-семантикалык, эмоционалдык-экспрессивдүүлүк, айтымдык жана башка маселелери изилденүүгө тийиш. Өтмө маанилүү сөз – бул баарыдан мурда, көркөмдүүлүктү шарттоочу тилдик каражат. Ал сөздүн жеке керт башына тиешелүү болгон туруктуу лексикалык мааниден өнүп чыгып, ойду образдуу, көркөм билдирүү максатында колдонулат жана өтмө маанилүү сөздөрдүн бул багыттагы мүмкүнчүлүктөрү кеңири. Анын табияты контекстке көз каранды, демек, синтаксистик негизде гана аныкталат. Көркөм чыгармадагы ойдун берилишине, максат-милдеттерине, мүдөө-талаптарына ылайык, башка тилдик каражаттар менен өз ара синтаксистик байланыш-катыштын негизинде сөз маанилери өзгөрүп турары, өтмө

маанилүү сөздөр ооштурулган маанилерге негизделери, мындай шартта ар кыл функцияларга ээ болору көркөм чыгармалардын материалдарында талданды.

Фразеологизмдер табиятынан эле өтмө маанини билдирет, алар кадыресе өтмө маанилүү сөздөрдөн айырмаланып, өз алдынча жеке турганда да өтмө маанилүүлүгүнөн ажырабайт. Көркөм чыгармадагы образдуулукту, эмоционалдык-экспрессивдүүлүктү, таасирдүүлүктү, угумдуулукту шарттоодо фразеологизмдердин аткарган ролу өзгөчөлүү болору факты-материалдардын мисалында далилдөөгө алынды.

Көркөм тексттин мазмуну сөздүн денотациялык мааниси менен гана чектелбейт, ал ар кандай тилдик факторлорду камтыган коннотациялык маанилер аркылуу да туюндурулат. Стилдик коннотация – тилдик бирдиктердеги негизги мааниден улам келип чыккан кошумча маанилер. Бул бапта изилдөөнүн ылайыгына жараша көркөм чыгарма тилиндеги сөздөрдүн стилдик коннотациясы гана каралды.

IV бапта “Көркөм чыгармалардагы өтмө маанилүү синтаксистик каражаттар деп аталат. Бул бапта **өтмө маанилүү** сөз айкашы сүйлөмдүн мазмунун көркөм берүүдө активдүүлүктү шарттап турары, алар жалпысынан өтмө маанилүү сөздөр сыяктуу эле кыйыр түрдө берилген ар кыл атоо маанилерине ээ болору, бирок сүйлөмдүн көркөмдүүлүгүн арттырууда, ой берилишин кеңитип берүүдө айрыкча милдет аткаары көрсөтүлдү.

Кандай болгон шартта да, өтмө маанилүү сөз айкаштарынын көркөмдүктү, образдуулукту жаратууда кызматы чоң, алардын ийкемдүү тилдик каражаттар катары колдонулушу зарылдык болуп саналат. Албетте, акын-жазуучулар өтмө маанилүү тилдик каражаттарды атайын максат кылып колдонбойт, арийне, көркөм ойдун берилишинде, образдуулукту жаратууда автордун шык-жөндөмдүүлүгүнө, сөз колдонуу чеберчилигине байланыштуу ишке ашырылары анык. Мындай шартта көркөм текст табиятына ылайык, сөзсүз түрдө өтмө маанилүү тилдик каражаттар пайдаланылбай койбойт, ушуга байланыштуу аларды зарылдык катары эсептөөгө болот, стилистикалык кызматы ушунда. Жаратылышты сүрөттөөдө, окуяларды баяндоодо, көрүнүштөрдү чагылдырууда, каармандардын ички уйгу-туйгусун, психологиялык абалын ж.б. берүүдө өтмө маанилүү сөз айкаштары абдан кеңири колдонулуп, таамай, так-таасын туюндуруу милдетин аркалайт. Ошону менен бирге эле, ойду тереңдетүү, күчөтүү максатындагы тилдик каражаты кызматын аткарат. Тереңдетип күчөтүүнү стилистикалык да, психоэстетикалык да кубулуш катары кароо керек. Дегеле, көркөм чыгармалардагы өтмө маанилүү тилдик каражаттары ойдун туюндурулушун күчтүү, таасирдүү берүүнүн психологиялык негизи болууга тийиш. Антпесе, канчалык кооздолбосун, сүрөттөлбөсүн, куру сөз аракеттерине айланып калат. Ошон үчүн каармандардын ички уйгу-туйгуларын, ал-абалын берүүдө,

жаратылыштык көрүнүштөрдү, окуяларды сүрөттөөдө автордун ою аркылуу психологиялык абал да кошо камтылат. Ойду күчөтүп берүүдө конкреттүү каармандарга, же болбосо, жаратылыштык көрүнүштөргө, окуяларга, жалпы эле сүрөттөөлөргө тиешелүү болгон белгилүү бир даражадагы эмоциялык-нарктоочу маанилерди камтыган өтмө маанилүү сөз айкаштарынын колдонулушу өзгөчө орунда турат.

Өтмө маанилүү сүйлөмдөр тексттин көркөмдүүлүгүн арттыруучу бир фактор катары кызмат өтөрү жана тексттен тышкары өз алдынча колдонулганда да, алардагы өтмө маанилүүлүк ачык байкалып турары белгиленди. Көпчүлүк учурларда сүйлөмдөрдүн өтмө мааниси контекст тутумунда ачыкталат. Анткени текст ичинде тике мааниде колдонулган сөздөрдүн, сөз айкаштарынын, сүйлөмдөрдүн өз ара синтаксистик-семантикалык байланыштуулугунун, бир бүтүндүктөгү ойдун максаттуу туюндурулушунун натыйжасында айрым сүйлөмдөр өтмө маанилүүлүккө ээ болору мисалдар менен далилденди.

Төрайым, филология илимдеринин кандидаты, доцент Келдибай кызы Майрамкан: – Сөз илимий жетекчиге берилет.

Филология илимдеринин доктору, К. Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университети профессору: – Саламатсыздарбы, Айгулдун иши 2018-жылы Ж. Элчиевдин жетекчилигинде “Өтмө маанилүү сөздөрдүн Ч.Айтматовдун чыгармаларында колдонулуу өзгөчөлүктөрү” деген темада иштелип келген, жетекчи кайтыш болгондон кийин менин жетекчилигимде шифр өзгөртүлбөй, өтмө маани деген өзөк сакталып, “Көркөм чыгармалардагы тилдик каражаттардын өтмө мааниде колдонулушу” деген темада иштелди. Теманы жана анын актуалдуулугун изденүүчү А. Осмонова менен биргеликте эске алып тандаганбыз. Көркөм чыгармалардагы өтмө маанилүү тилдик каражаттардын функциялары, көркөм тексттеги эмоционалдык-экспрессивдик мүнөздү, образдуулукту шарттоодогу ролу жана өтмө маанилүү сөздөрдүн башка маанилер менен катар коюлуп салыштырылышы жана алардан жекече көз караштагы бүтүм-жыйынтыктарды чыгарышы, көркөм чыгармалардагы өтмө маанилүү тилдик каражаттардын берилиши, туюндурулуш жолдору, ык-амалдары көрсөтүлүп, алардын өзгөчөлүктөрүнүн аныкталышы кыргыз тили илиминде алгачкы жолу лингвистикалык талдоого алынып ишке ашырылды деп изденүүчүнүн аракетин мыкты деп айтсам болот.

Изденүүчү үчүн сиздердин айткан сунуш-пикирлериңиздер өтө баалауу.

Төрайым, филология илимдеринин кандидаты, доцент : – Эми диссертантка суроолоруңуздар болсо берсеңиздер. Сунуш-пикирлерди суроолордон кийин билдиребиз.

Филология илимдеринин кандидаты, доцент Н. О. Караева: – Менде төмөндөгүдөй суроолор бар:

1. Көркөм чыгарманын тили, анын образ жаратуудагы функциясы, текст ичиндеги тилдик каражаттардын өз ара таасирлери боюнча окумуштуулар иликтөөлөрүнө токтолсоңуз.
2. Лигвопоэтикалык изилдөөнүн объектиси атап кетсеңиз.
3. Ырларды талдоого да көбүрөөк токтолсоң болот беле?

Изденүүчү А.Осмонова : – Суроолоруңуз үчүн ыракмат.

1-суроого жооп: Көркөм чыгарманын тили, анын образ жаратуудагы функциясы, текст ичиндеги тилдик каражаттардын өз ара таасирлери, процесси, көркөм ойлоодогу ар кыл маанилик өзгөчөлүктөрү ж.б. боюнча окумуштуулар иликтөөлөрдү жүргүзүп келишет. Сөз көркөм чыгармада кайсы бир нерсени, көрүнүштү, кубулушту, белгини атоо функциясы менен гана чектелбестен, экинчи бир касиетке – образ жаратуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болот.

П.Г.Пустовойтун сөз, кеңири мааниде алганда, тил көркөм чыгарманын жаралышына, өнүгүшүнө уютку, негиз болот (1980., 23) деген пикири образдуулукка байланыштуу айтылган. Ошондой болсо да, көркөм чыгармада колдонулган тилдик каражаттардын бардыгын образдуу сөздөрдүн топтому катары түшүнүү туура эмес, алар көркөм ойлоого негизделиши керек. Ушул аспекттен алганда, көркөм ойлоодогу тил функциясынын өзгөчөлүгү катары А.Н.Савченконун: “Абстрактуу ойлоодогу тил түшүнүктөрдү түзүүнүн, шарттоонун каражаты жана алардын логикалык мамилелеринин жөнгө салынышы болуп саналса, образдуу ой жүгүртүүдө тил образдарды түзүү үчүн гана кызмат кылбастан, аларды тереңдетүү, күчөтүү жана жалпылоочу касиетти берүү үчүн кызмат кылат” [114, № 2., 28] – деп айтканын көрсөтсөк болот.

Кандай болгон шартта да, көркөм чыгармада тилдин образдуулукту жаратуусу, эмоционалдык-экспрессивдүүлүгү, эстетикалык баалуулукка ээ кылышы ж.б. мүмкүнчүлүктөрү, функциясы лингвистикалык багытта негизинен аныкталып калгандыгын изилдөөлөрдүн жүрүшүнөн байкоого болот, муну менен бул маселе чечилип бүттү деп бүтүм чыгаруу да негизсиз, анткени тил табияты татаал жана жандуу, белгилүү эле нерселерден белгисиздиктердин келип чыгуусу, жаралуусу, толук мүмкүн.

М.М.Бахтиндин мындай пикиринен улам, лингвистикалык тил жана лингвистикалык эмес тил түшүнүктөрү пайда болот. Биздин оюбузча, лингвистикалык тил түшүнүгү сөз, сөз айкашы, сүйлөм тилдик каражаттарын билдирсе, лингвистикалык эмес тил түшүнүгү искусствонун эстетикалык объектиси болуп калат. Натыйжада, тилчилер көркөм чыгарманын тилин изилдеген учурда, аны көркөм сөз каражаты катары эмес, нагыз тилдик каражат (сөз, сөз түркүмү, антоним ж.б. деп), лингвистикалык кубулуш

катары ушул чектен чыкпай изилдөөгө туура келет, көркөм ойлоо түшүнүгүн жокко чыгарабыз.

Ал эми В.В.КожинOV көркөм чыгарманын табиятында, анын мазмунунун жаралышында тилдин ролуна баа берет, анын маанилүүлүгүн эске алат. Айрым окумуштуулардын биринчи планга мазмунду койгондоруна каршы чыгат, аларды сынга алат. Көркөм текстти кандай талдоо керектигине да токтолот. Арийне, барып-келип эле, кайрадан көркөм адабий форманы бөлүп, кадыресе кептен ажыратып карагандыгы байкалат

2-сурoого жооп: Лигвопоэтикалык изилдөөнүн объектиси – көркөм чыгарма, андагы тилдик каражаттардын колдонулуш функциясын аныктоо аркылуу, көркөм чыгарманын бөтөнчөлүгүн, эстетикалык мүнөз-табиятын, уникалдуулугун ачып берүү максатын көздөйт. Чыгарманын идеялык мазмунундагы карым-катыштарды, сюжеттерди, жаратылыштык көрүнүштөрдү чагылдырууда тилдик каражаттардын ролун, милдеттерин белгилөө, кадыресе кепте, жалпы элдик тилде колдонулуп жүргөн тилдик каражаттын көркөм чыгармадагы поэтикалык маанисин аныктоо, көркөм тексттеги лексикалык бирдиктердин маанилик жылышууларына, маанилик катмарланууларына, поэтикалуулукка ээ болушуна андагы экинчи бир тилдик каражаттардын таасирлерин ачып берүү – лингвопоэтикалык иликтөөнүн негизги максат-милдеттеринин бири. Көркөм текстте тыбыш, сөз, сөз айкашы, сүйлөм, грамматикалык формалар эмне максатты көздөп колдонуларын аныктоо, эстетикалык баалуулукту жаратуудагы ролун белгилөө – лингвопоэтиканын максаты, ал эми предмети катары көркөм чыгармадагы тилдик каражаттардын жыйындысы эсептелет. Жалпы тил илиминде көркөм чыгарманын тилинин изилдениши дал ушул эки багытта жүргүзүлөрүн колдо турган материалдар көрсөттү.

3-сурoого жооп: Илимий ишибиздин негизги максаты көркөм чыгармалардагы тилдик каражаттардын өтмө мааниде колдонулушун ачып берүү болгондуктан, көркөм чыгармаларды терип токтолууга туура келди.

Төрайым, филология илимдеринин кандидаты, доцент Келдибай кызы Майрамкан:

– Ыракмат, дагы кимде суроо бар?

Филология илимдеринин кандидаты, доцент С. Ж. Давлатова:

- Менде мындай суроолор бар.
- Сөздүн өтмө маанилүүлүк түшүнүгү кыргыз тил илиминде лексикологиялык багыттагы илимий эмгектерде кандай жүргүзүлгөн?
- Көркөм чыгармалардагы өтмө маанилүү тилдик каражат кандай кызмат аткарат?

Изденүүчү А.Осмонова: - Ыракмат.

1-сурoого жооп: Кыргыз тили илиминде өтмө маанилүү сөздөр тууралуу адегенде окуу куралдарында, окуу китептеринде кыскача түшүнүктөр, мүнөздөмөлөр берилип келген. “Азыркы кыргыз тили” (Ахматов Т., Мукамбаев Ж. 1978) окуу китебинде сөз мааниси экинчи бир башка нерсеге, кубулушка ооштурулуп, жакындаштырылып берилсе, ал өтмө маани болуп саналат; алар коомдук өзгөрүүлөргө, тилдин ички өнүгүшүнө байланыштуу келип чыгат да, көп маанилүүлүктүн бир көрүнүшү болуп эсептелет, себеби тике маани менен өтмө маани биригип келип, ошол эле сөздүн полисемиялык кубулушун түзөт; сөздүн тике маанисинен улам пайда болгон жаңы маани тилде типтүү колдонула берип, биротоло калыптанган абалга жеткенде гана өтмө маанини түзүп калат [18, 97-99] – деп, ага карата **жал, канат, тил** сөздөрүн мисал кылып көрсөтөт. Ал эми, С.Давлетов,

Ж.Мукамбаев, С.Турусбековдор түзгөн “Кыргыз тилинин грамматикасы” (1982) китебинде да өтмө маанилүү сөздөр тууралуу ушул эле ойлор айтылып келип, алардын келип чыгышынын төмөндөгүдөй үч жолу белгиленген: 1) Окшоштук белгилерге карай сөздүн мааниси кеңеет. Алардын негизинде салыштыруулар жатат. 2) Өзөктөштүк жакындыгына карай сөздүн мааниси кеңейт. 3) Аткарган милдеттеринин бирдейлигине карай сөздүн мааниси кеңеет, б.а., баштапкы маанилери бири-бирине окшобогон сөздөр тилдин өнүгүш этабынын бир мезгилинде кандайдыр бир аткарган милдети жагынан бири-бирине окшошуп калат. Ошондон улам, кээ бир сөздөрдүн маанилери семантикалык жактан кеңеет. “Азыркы кыргыз адабий тили” (2009) аттуу эмгекте сөздүн өтмө мааниси тууралуу маалымат кеңейтилип берилет. Анда өтмө маанилүүлүк образдуулукту жаратуучу тилдик каражат катары каралат да, көбүнчө оозеки кепте, көркөм чыгармаларда активдүү колдонулары белгиленет. Мындай шартта, алардын колдонулуу сферасы кеңейип, стилдик ар түрдүү фигуралардын шарттары айтылат. Өтмө маани номинативден, же туунду мааниден пайда болот да, кубулушту, нерсени ж.б. образдуу жана эмоционалдуу туюндурат. Бирок булар өз ара бири-биринен айырмаланып турат.

2-суроого жооп: Өтмө маанилүү тилдик каражат – бул баарыдан мурда, көркөмдүүлүктү шарттоочу тилдик каражат. Ал сөздүн жеке керт башына тиешелүү болгон туруктуу лексикалык мааниден өнүп чыгып, ойду образдуу, көркөм билдирүү максатында колдонулат жана өтмө маанилүү сөздөрдүн бул багыттагы мүмкүнчүлүктөрү кеңири. Анын табияты контекстке көз каранды, демек, синтаксистик негизде гана аныкталат. Көркөм чыгармадагы ойдун берилишине, максат-милдеттерине, мүдөө-талаптарына ылайык, башка тилдик каражаттар менен өз ара синтаксистик байланыш-катыштын негизинде сөз маанилери өзгөрүп турары, өтмө маанилүү сөздөр ооштурулган маанилерге негизделери, мындай шартта ар кыл функцияларга ээ болору көркөм чыгармалардын материалдарында талданды.

Филология илимдеринин кандидаты, доцент А. М.Токтосунова :

- Менде мындай суроолор бар.
- Өз алдынча турганда, лексикалык мааниге ээ болбогон да сөздөрдүн тилде, кепте өздөрүнө тиешелүү кандай функциялары бар?
- Бир маанилүү, көп маанилүү жана өтмө маанилүү сөздөрдүн байланышы кандай?

Изденүүчү А.Осмонова: - Суроолоруңузга ыракмат.

1-суроого жооп: Өз алдынча турганда, конкреттүү лексикалык маанилерге ээ болбогон сөздөр сүйлөм тутумундагы өзү байланышта турган сөздүн лексикалык маанисин өзгөртүүдө, же ага кошумча маанилерди киргизүүдө, сүйлөмдүн синтаксистик-семантикалык жалпы мазмунундагы ойду так, даана туюндурууда, коммуникативдүүлүк процессти ишке ашырууда, байланыштыруучулук кызматтарын өтөөдө абдан зор мааниге ээ. Ошон үчүн алар өз алдынча лексикалык маанилерди туюндурбаса да, тилдик бирдиктер катары ар бири өздөрүнө мүнөздүү өзгөчө функцияларды аткарышат. Оюбуз далилдүү болсун үчүн, төмөндөгүдөй мисалдарды келтирели: **Тээ алыста көз жоосун алып, бир кылка тегиздикте жайкалып өскөн буудай** (“Ала-Тоо” журн.). Бул сүйлөмдү шарттуу түрдө: **Тээ алыста көз жоосун алып, бир кылка тегиздикте жайкалып өскөн буудай го,** – деп өзгөртүп, го сөзүн кошуп колдонсок, анда эки сүйлөмдүн тең синтаксистик-семантикалык жалпы мазмунунда айырмачылык бар экендиги байкалат. Биринчисинде, буудай тилдик бирдиги аркылуу аныктык маани ачык билдирилсе,

экинчисинде, го тилдик бирдигинин колдонулушунун натыйжасында күмөндүүлүк жаралды, б.а., **буудай** деген аталыш болгону менен, го тилдик бирдигинин таасиринен улам, буудай болбой калышы толук мүмкүн деген түшүнүктү пайда кылды. Ал эми, шарттуу түрдөгү: 2. **Атам менен келдим** – сүйлөмүнө көңүл бурсак, мында да өз алдынча лексикалык мааниге ээ болбогон менен тилдик бирдиги катышты, менен эч кандай мааниге ээ эместиги анык. Муну ушул сүйлөм тутумунда колдонбой койсок, анда бул сүйлөм болуудан калат: **Атам келдим**. Сүйлөм тутумунда менен сөзү чогуу, бирге (атам менен) маанисине ээ болуп, кийинки **келдим** сөзүнө карай синтаксистик байланыштуулук кызматты аткарды. Демек, кандай болгон шартта да, лексикалык мааниге ээ болгон жана лексикалык мааниге ээ болбогон тилдик бирдиктердин кайсынысы болбосун, бардыгы сөз деген жалпы аталышты, статусту алып жүрүшөт.

2-суроого жооп: Көп маанилүүлүк – лексикалык кубулуш, анда сөздүн жеке керт башына тиешелүү болгон лексикалык маани болот. Маселен, баш – адамдын, же жан-жаныбарлардын башы, баш – суунун башы, баш – бир нерсенин учу ж.б. Булар тигил, же бул түшүнүктү конкреттүү билдирип турат, номинативдик мааниге ээ, т.а., кайсы бир нерсени атаганда, адамдын аң-сезиминде пайда болуучу түшүнүк, көз алдына тартылуучу элес, аны туюндуруучу маани болуп саналат. Бул жагынан бир маанилүү сөзгө окшош келет. Көп маанилүүлүк ассоциация, аналогия жана функционалдык жалпылыктардын негизинде пайда болот, анын башкы өзгөчөлүгү ушунда. Тилдеги бир маанилүү сөздөр да накта номинативдик мүнөздө колдонулат, бирок көп маанилүү сөздөргө салыштырмалуу алганда, бир маанилүү сөздөр контекстке көз каранды болбойт, аларды өз алдынча жеке атаганда да конкреттүү түшүнүктү билдирип турат. Ал эми көп маанилүү сөздөрдүн номинативдик конкреттүү мааниси контекстке байланыштуу ачыкка чыгат. Ошондой болсо да, көп маанилүү сөздөр номинативдик маанини алып жүрүү менен катар, маанилик бутактанууга ээ болуп, бир катар сөз маанилеринин келип чыгышын шарттайт.

Бир маанилүү жана көп маанилүү сөздөр – жалпысынан бир текке кирүүчү тилдик бирдиктер, алар – объективдүү чындыктагы нерсени, кубулушту, көрүнүштү, кыймылды атап билдирген сөздөр, түшүнүктүк маани, бир сөз менен айтканда, денотатив. Ошол эле учурда көп маанилүү сөздөр бир маанилүү сөздөрдөн айырмаланып коннотативдүүлүк мүнөзгө ээ. “Азыркы кыргыз адабий тили” (2009) эмгегинде көп маанилүү сөздөр бир эле учурда номинативге жана коннотативге ээ

Сөздүн көп маанилүүлүгү иш кагаздарында, же илимий стилде ойду так түшүндүрүүгө жолтоо кылса, көркөм адабиятта, өзгөчө поэзияда көп маанилүүлүк сөзсүз керек. Көркөм адабиятта ар бир сөз ойду калыптандыруунун жана аны жүзөгө ашыруунун гана куралы болбостон, эстетикалык маанини туюнтуунун да куралы болуп кызмат аткарат [91, 9]. Бир маанилүү сөздөрдүн колдонулуш диапозону абдан кеңири, тилдин бардык сфераларында: адабий тилде, көркөм чыгарманын тилинде, иш кагаздарында, илимий стилде колдонула берсе, көп маанилүү сөздөрдүн колдонулушу официалдуу-иштиктүү жана илимий стилдерге мүнөздүү эмес.

Арийне, сөз табияты айрыкча, көркөм кепте, көркөм чыгармаларда жандуу, өзгөрмөлүү, кубулмалуу колдонулат. Мисалы, **энциклопедия**, **гезит** сөздөрү бир маанилүү сөздөр болуп саналат, мындан сырткаркы маанилерге ээ эмес, көп маанилүү сөздөрдүн катарына да кирбейт. Ал эми: 1. **Анын башы укмуш иштейт, ал – басып жүргөн эле энциклопедия.** (“Ала-Тоо” журн.). 2. **Ушул ишти аткарбасан, гезитинди окутам.** (оозеки кептен). 1-мисалдагы – энциклопедия, 2-мисалдагы – гезит сөздөрү

сүйлөм тутумдарында бир маанилүү сөздөр катары эмес, **өтмө маанилүү** сөздөр катары кызмат аткарыды.

Ошентип, өтмө маанилүү сөздөр бир маанилүү жана көп маанилүү сөздөрдөн келип чыгат да, ошол аталган сөз ооштурулган, салыштырылган абалда берилип, белгилүү бир максаттагы маанини шарттайт:

Бир маанилүү, көп маанилүү жана өтмө маанилүү сөздөрдүн байланыштуулугун текст ичинде гана аныктап-тактап көрсөтүүгө болот. Айрыкча, мындай тилдик каражаттардын кандай маанилерде, кандай максаттарда колдонулуп жаткандыгына көркөм чыгармалар эң мыкты материал болуп бере алат

Филология илимдеринин кандидаты, доцент Т. Н. Шарабидиновна:

– Менде мындай суроолор бар.

- Көркөм чыгармадагы өтмө маанилүү сөздөрдүн функциясы кандай?
- Эксплициттүү жана имплициттүү макалдардын айрымачылыктары кандай?

Изденүүчү А. Осмонова: – Ыракмат

1-суроого жооп: Көркөм чыгарма – турмуштук кубулуштарды, жаратылыштык көрүнүштөрдү, окуяларды, адамдар арасындагы өз ара мамиле-катыштарды, мүнөздөрдү ж.б. сөз аркылуу туюндуруучу искусствонун бир түрү. Андагы колдонулган сөздөр, тек гана, өздөрүнө тиешелүү лексикалык маанилерин билдирүү менен гана чектелип калбайт, алар көркөм текст тутумунда белгилүү бир максатты көздөп колдонулат. Мындай шартта, калемгердин чеберчилигине байланыштуу сөздөрдүн аракетке келүүлөрү, маанилик аркылуу туюндурулуштары, синтаксистик байланыштуулуктун шартында, т.а., сөздөрдүн өз ара таасирлеринин натыйжасында өзгөчө ык-амалдарда реализацияланат. Көркөм тексттен үзүндү аламы:

Оозуна каргыш алган Кудайгелди Бурулчаны тикенеге тик турган чычырканака бөлөттү. Аял чыңырыгы аба жарды: - Кыйнаба, кыйнаба, кыйнаба... А көрө, жансыз ташка жалынса, үн чыгар беле?... Көөдөнү жоон эки киши кериле балак урду. Шилтенген балакты Кудайгелди санап турду.

Беш сүйлөмдөн турган бул үзүндү – тексттеги айрым сөздөрдүн маанилик функцияларына көңүл бөлөлү: 1-сүйлөмдөгү **оозуна, каргыш, алган** сөздөрүнүн үчөө тең өз алдынча толук маанилүү сөздөр, алар көркөм тексттеги ойдун туюндурулуш максатына байланыштуу ажырагыс сөз тизмеги катары уюшулду да, Кудайгелдинин артка кайтпай турган мүнөзүн чагылдыруу максатында колдонулду. Ал эми, **тикенеге тик турган** сөз тизмеги – чычырканактын үрөй-көрүнүшүн; **бөлөттү, жарды, урду** көп маанилүү сөздөрү (**чычырканака бөлөттү, аба жарды, балак урду**) башка сөздөр менен синтаксистик байланыш-катыш мамилелеринде туруп, образдуу кыймыл-аракеттин ар түрдүү абалын чагылдырды. **Санап турду** татаал этиши текстте түз мааниде колдонулганы менен, тексттик жалпы мазмунда ички маанилик туюндурулушка ээ болуп **заар, кек, өч** маанилери катылган, анын кыйытылып билдирилгендиги аң-сезимде байкалып турат. Дагы бир мисал... Албетте, көркөм чыгармадагы лексикалык каражаттардын көркөмдүүлүктү, образдуулукту жаратуудагы функциясына, мүмкүнчүлүктөрүнө кеңири токтолууга болор эле, бирок ал өзүнчө эмгекти талап кылат. Биздин ишибиз көркөм чыгармалардагы өтмө маанилүү тилдик каражаттардын колдонулушу болуп саналгандыктан, бул параграфта өтмө маанилүү сөздөргө гана токтолобуз, анткени алардын көркөм текстте аткарган функциясы, ролу, орду өзгөчө.

2-суроого жооп:

Дидактикалык жанрдагы чыгармалар да көркөм чыгарманын өзгөчө түрлөрүнөн болуп саналат. Алардын катарында турган макалдарда стилдик коннотацияга ээ өтмө маанилүү сөздөр активдүү колдонулат. Макалдарды текст катары карап, андагы катышкан оңдөрдүн семантикасына талдоо жүргүзгөн А. Дунканаев макалдардагы сөздөрдүн түз жана өтмө мааниде колдонулушуна карап **Эксплициттүү жана имплициттүү макалдардын** жана имплициттүү макалдар деп эки түргө бөлүштүрөт да, факты-материалдардын негизинде аларды салыштырып талдайт: “Эксплициттүү айрым макалдар менен имплициттүү кээ бир макалдар грамматикалык түзүлүштөрү боюнча эч айырмасыз колдонулат. Сыртынан караганда, алардын семантикалык структурасында айырмачылык жоктой сезилет. Салыштыралы: 1. **Жер азыгы – суу** (эксплициттүү макал).

2. **Жомок тили – жорго** (имплициттүү макал).

Эки типтеги макал тең грамматикалык түзүлүштөрү боюнча жөнөкөй, баш мүчөлөрдүн катышы боюнча жалаң сүйлөмдөр, синтаксистик аткарган кызматтары жагынан да окшош. Баяндоочтук милдетти экөөндө бирдей конкреттүү зат атооч сөздөр аткарып турушат. Бирок эң башкысы, ал зат атооч сөздөрдөн турган баяндоочторунун (суу, жорго) макал тутумундагы семантикалык механизмдери ар башка. Эксплициттүү макалдагы суу баяндоочу **жер азыгы** субъектисине карай предикаттык катышта келди. Логикалык планда, жердин азыгы болуу милдетин аткаруу менен, анын сапаттык касиети ачылды. Натыйжада суу баяндоочу суунун сапатын, касиетин, милдетин тике мааниде туюндурду. Муну суунун түз маанисиндеги семантикалык катмарлануусу деп түшүнүүгө болот: **суу жер аркылуу сапаттык касиетке ээ; суу - жердин жашоосу катары милдет аткарат; суу – жердин азыктануусу**. Мындан жер азыгынын аталышы келип чыкты. Имплициттүү макалдагы **жорго** баяндоочу **жомоктун тилин** аныктап турат. Ал макал тутумунда өз маанисинде чагылдырылбай, ошол тике маанини салыштыруучулук мүнөзгө айландырды. **Жорго** – жылкынын бир түрү, анын бир калыпта чуркашы буттарын тең таштап шыдыр, жылма тегиз жүрүшү жомок тилинин айтылышына салыштырылды. Образдуулукту шарттаган **жорго** лексемасы өтмө маанидеги төмөндөгүдөй маанилик катмарларды өз ичине камтып турат: түшүнүктүүлүк, таасирдүүлүк, ритмдүүлүк, ийкемдүүлүк, угумдуулук, б.а., **жомок тили түшүнүктүү, жомок тили таасирдүү, жомок тили ыргактуу, жомок тили ийкемдүү, жомок тили угумдуу**. Булардын бири-бирине жуурулушуп, биригүүсү өтмө маанидеги **жорго** сөзүнө сыйдырылып, макалдын семантика структурасында негизги жүктү көтөрүп турат. Ал – макал мазмунуна жана интонациялык айтылыш ыргагына шайкеш келген сөз. **Жорго** лексемасынын макал тутумунда атоо маанисинде колдонулушу - сырткы гана формасы, сүйлөмдүн семантикалык-структуралык түзүлүш өзгөчөлүгүнүн негизинде анын ички семантикасы салыштыруучулук мүнөзгө ээ болду. Ошентип, макал тутумундагы лексемалардын бири-бирине карай синтаксистик байланыш-катышы, анын негизинде айрым сөздөрдүн семантикалык жылыштарга ээ болушу, тике, кыйыр маанилерде туюндурулуш өзгөчөлүктөрү эксплициттүү жана имплициттүү макалдарды жаратары белгилүү болду.

Педагогика илимдеринин кандидаты Ш. Н. Мондошов:

- Көркөм чыгармаларда ойдун туюндурулуш мүнөзүнө, ыгына, максатына байланыштуу фразеологизмдердин баштапкы өтмө маанисине кошумча маанилер кабатталып колдонулабы?

Издeнүүчү А.Осмонова: – Ыракмат.

Суроого жооп: Көркөм чыгармаларда ойдун туюндурулуш мүнөзүнө, ыгына, максатына байланыштуу фразеологизмдердин баштапкы өтмө маанисине кошумча маанилер кабатталып колдонула берет. Мындан сөз маанилеринин артыкбаштуулугун эмес, тескерисинче, сүйлөм, же контекст ичиндеги сөз маанилеринин кендигин, сыйымдуулугун, сөз байлыгын, стилистикалык-маанилик ар кыл ык-амалдарын байкоого болот (Бул фразеологизмдерге эле мүнөздүү болбостон, көркөм чыгармадагы башка лексикалык бирдиктерге да бирдей тиешелүү). Фразеологизмдердеги кабатталган маанилер сүйлөм тутумунда, контекст ичинде гана ачыкталат: 1. Эми **көзүнө карап жүрө турган** болгондурсуң (Т.К.). 2. Анын кылган кылыгын укканда, **оозу араандай ачылып** нес болуп, бир эсе жини келе туттуруп турду (К. Ж.). 3. Кызынын кеткенине бир эсе **ичи ачышса**, бир эсе өз ордун тапканына ыраазыланды (К.К.). Келтирилген мисалдардагы белгиленген фразеологизмдер сүйлөм тутумунда жана буларга катышта турган башка сүйлөмдөр менен системалык-структуралык байланыштуулуктун негизинде экинчи бир кошумча маанилик жүктү көтөрүп турушат. 1-сүйлөмдөгү – **көзүнө карап жүрө турган** фразеологизминин баштапкы мааниси – **абайлап жүр** деген түшүнүктү билдирсе, көркөм текстте буга кошумча **сабак алуу** мааниси кошо камтылган. 2-мисалдагы **оозу араандай ачылып** фразеологизминин өтмө мааниси негизинен **таң калууну** билдирет, мында таң калуу мааниси менен бирдикте эле **ишенбөө, жини келүү** маанилери да кошо туюндурулганы ачык байкалып турат. 3-сүйлөмдөгү **ичи ачышса** фразеологизминдеги **кейүү** өтмө маанисинин ичинде **ыраазы болгондук** да бар.

Көркөм чыгармаларда фразеологизмдер ар кыл семантикалык маанилерге ээ болуп, каармандардын оң-терс сапаттарын, мүнөзүн, ички сезимдерин, бири-бирине карата мамилелерин билдирүүдө абдан ийкемдүү каражаттардан болуп саналат. Муну төмөндөгүдөй мисалдардан ачык байкоого болот: 1. Айымкан чыйрак, тиричиликке тың жана **колунан көөрү төгүлгөн** уз экен (К.К.). 2. Бердиштей **кара кылды как жарган** калысты кайдан табасыңар (Ш.Үм). 3. Ал **биттин ичегисине кан куйган** эпчил, куу эле (К.Ос.). 4. Жаш немени иренжитпейинчи, **ичи муздап** калбасын дедим (Ч.А.). 5. Кызып калган аял күйөөсүнүн сөзүнө **кулак каккан жок**, дагы ырдап кирди (Н. Б.). 6. Учун узарсын, кагылайын, түзүктөп бир түшүндүрүп айтчы (А.Уб.). 7. Умсунай апа болсо, **төбөсү көккө жеткендей** көңүлү куунак (С. С.). 8. Тынчын алган ким экен деп? – деп Орозкул **көзүнөн чаары чыгып** жалт карады (Ч.А.). 9. Экөө тең алдап кетип, **таш жалак калуучудай** көрүнөт (К.Ж.) 10. Таятасын карабай, “Кечиктим... Сабактан кечиктим” – деп **өпкө-өпкөсүнө батпайт** (Ч.А.). Мисалдардагы фразеологизмдердин катышып туруусунан эле байкалгандай, чыгарманын көркөмдүүлүгүн арттырууда алардын ролу зор, демек, фразеологизмдер чыгармадагы каармандардын кулк-мүнөзүн, мамиле-катыштарын, кыймылдарды ж.б. тек гана атап туюндуруп койбостон, айтылып жаткан ойдун таасирдүүлүгүн күчөтүп, элестүүлүктү жаратып, чыгарманын салмактуулугун жогорулатуучу тилдик каражаттардын бири. Алардын семантикалык табиятындагы өзгөчөлүктөрдү көркөм чыгарма алкагында так белгилөөгө болот.

Филология илимдеринин кандидаты, доцент, Ж.Т. Джумаева

– **Издeнүүчү А.Осмонова төмөнкүдөй сунуштар менен суроом бар.**

- Диссертациянын актуалдуулугун биринчиден, экинчиден, үчүнчүдөн деп бөлүп көрсөткөн, топтоштуруп, кыска, так берсе жакшы болмок;
- Коргоого коюлган биринчи жобону ашыкча деп ойлоймун.

Сунуштарды изденүүчү карап чыгат деп ойлоймун, суроом төмөндөгүдөй ;

- Көркөм чыгармадагы өтмө маанилүү сөздөрдүн стилдик коннотациясына токтолсоң.

Изденүүчү А.Осмонова: - Иштин актуалдуулугун түшүнүктүү берүүгө аракет кылганбыз. Сурооңузга ыракмат.

- **Көркөм чыгармадагы өтмө маанилүү сөздөрдүн стилдик коннотациясына токтолсоңуз.**

Көркөм чыгарманын тилинде кандай гана сөздөр (бир маанилүү, көп маанилүү, омоним, синоним, антоним ж.б.) колдонулбасын, көркөмдүүлүккө байланыштуу өздөрүнүн аткарган функциясы болот, алар кошумча маанилик жүктөрдү аркалайт. Алардын өз ара синтаксистик байланыш-катыш биримдүүлүгү, андан келип чыккан таасирдүү, эмоционалдуу-экспрессивдүү маанилик туюмдар белгилүү бир максатка багытталган ойду шарттап турат. Баса, белгилеп койчу нерсе, айрым учурларда көркөм чыгармалардагы кайсы бир сөздөрдүн жеке керт башына тиешелүү лексикалык маани роль ойнобой, ага кабатталып берилген кошумча мааниси, көркөмдөлгөн мааниси биринчи орунга чыгат. Мындай шартта аны менен синтаксистик катышта турган экинчи бир сөздүн таасири, синтездик биримдиги аркылуу айтыла турган ой билдирилет:

Жашоого тоюп, тажап бүткөн сымал,

Асмандын түпкүрүнөн жамгыр кулайт.

Сан жетпейт жамгырларга, мен олтурам,

Жетим күкүк өңдөнүп жалгызсырап, – деген Омор Султановдун

ыр саптарын мисалга алалы. Мындагы: **тоюп, кулайт** кыймыл-аракет маанисиндеги сөздөр ыр мазмунунда өздөрүнө мүнөздүү түпкү лексикалык маанилеринен ажырады. “Кыргыз тилинин сөздүгүндө” (2010) той этиш сөзүнүн лексикалык мааниси катары, **той** 1. Тамактанып, азыктанып ачкалыгын басуу, кардын тойгузуу, канааттанганча тамактануу, жеп-ичүү. **Курсагы тойгон соң, Окжетпесин ээрчитип, Динар далайга гүл терди** (Т.С.). 2. Бир нерседен же бирөөдөн жадoo, аша кечүү. **Сенден тойдум** (1190). (Биздин жеке пикирибизде, сөздүктө көрсөтүлгөн **жадоо, аша кечүү** деген экинчи мааниси **өтмө маани** катары белгилениши керек эле). Ал эми, **кулайт** этиш сөзүнүн бир канча маанилери көрсөтүлөт: 1. **Жыгылуу, тоголонуу, учуп түшүү, көмөлөнүп кетүү. Темир жолду аскадан кулаган шагыл таш басып калды** (С.С.). 2. Жатып калуу, жатыш үчүн жыгылуу. **Курма керегенин түбүнө эт-бетинен кулады** (К.К.). 3. Жеңилүү, жыгылуу. **Каарман элдин күчүнөн, душмандын туусу кулады** (О.Б.). 4. Талкалануу, жок болуу, кыйроо. **Жоокерлердин айбатына туралбай, далай душман талкаланды, кулады** (Т.Ү.). 5. Өтпөй калуу, оңунан чыкпай калуу. **Асылбек эки сабагынан кулады** (“Ала-Тоо”). Минтип сөздөрдүн ар маанисине токтолуубуздун жөнү бар, анткени маанилери окшоштукта турган, ал гана эмес, бири-биринен айырмасыздай сезилген сөздөр көркөм чыгарма тулкусунда таптакыр башка маанилерге ээ болуп, өзгөчө функция аткарып калышы ыктымал. Ыр саптарындагы – **тоюп, кулайт** сөздөрү өтмө маанилерде колдонулуп, баарынан мурда, поэтикалык көркөм сөз милдетин аткарды, образдуулукту, таасирдүүлүктү шарттоодо чоң кызмат өтөдү. Бул сөздөрдүн, т.а., **тоюп** сөзү өзүнүн түпкү **тамакка тоюу**, ал эми, **кулайт** сөзүнүн **жыгылып түшүү** лексикалык маанилеринин ыр саптарында түздөн-түз туюндурулбай калышы, **биринчиден**, өйдөдө белгиленгендей, сүйлөм контекст ичиндеги сөздөрдүн өз ара синтаксистик байланыштуулугуна, бири-бирине таасир этип, маанилик өзгөчөлүктөрдү пайда кылуусуна да көз каранды болуп

саналса, **экинчиден**, тил мыйзамына ылайык, бардык эле сөздөр бир маани менен эле чектелбейт, алар коммуникативдүүлүк процессинде маанилик өзгөрүүлөргө дуушарланбай койбойт. **Үчүнчүдөн**, айрыкча, көркөм чыгармада колдонулган сөздүн функциясын өзгөчө өңүттөн андоо зарыл, анткени алар образдуулукту жаратууда көркөм ойлоонун куралына айланат.

Көркөм чыгармаларда колдонулган өтмө маанилүү сөздөрдүн стилдик коннотациясы ар кыл келет. Бул болсо, көркөм чыгарма табиятын шарттоо; чыгарманын көркөмдүүлүгүн арттыруу; ойдун элестүү, образдуу берилишин камсыздоо; окурманга таасир этүү мүмкүнчүлүгүн кеңейтүү факторлору менен байланышкан. Башка тилдик каражаттардай эле өтмө маанилүү сөздөр да адамдын тилдик сезимталдыгын өнүктүрүүдө, көркөм табитти жаратууда, калыптандырууда өзгөчө роль ойнойт. Муну, б.а., өтмө маанилүү сөздөрдүн стилдик коннотациясын факты-материалдардын негизинде териштирип көрсөтүү аркылуу түшүндүрүүгө аракет кылабыз

Төрайым, филология илимдеринин кандидаты, доцент Келдибай кызы Майрамкан:

– Башка суроолор жок болсо, пикирлерди билдирүүгө өтсөк. Диссертация менен көпчүлүгүңүздөр таанышсыздар. Каалоочулар кезек менен пикирлериңиздерди билдириңиздер.

Филология илимдеринин доктору, профессор Абдувалиев Ибраим:

Изилдөөчү көркөм тексттеги өтмө маанилерди изилдеп, маселени өтө конкреттүү кылып тандап алып, ишинин актуалдуулугун арттырган. Сөз чыгармада дайым эле түз маанилерде колдонула бербейт. Тилдик каражаттардын ар кандай маанилерде колдонулушу, айрыкча өтмө маанилерде колдонулушу чыгарманын окурмандарга жагар маанисин бир топ арттырат. Чыгарманын көркөмдүк жагын көркүнө чыгарып, айтыла турган ойдун, каармандардын мүнөз-өзгөчөлүктөрүн жеткиликтүү кылып сүрөттөп, тилдик каражаттар бардык мүмкүнчүлүктөрү менен пайдаланылат.

Ошентип изилдөөчү теманы туура тандаган, көркөм текстке бул багыт менен иликтөө жүргүзүү кыргыз тил илиминде али колго алына элек тема болуп саналат. Осмонова Айгүл Сейдакматовнанын илимий изилдөөлөрү кыргыз тил илиминдеги көркөм тексттин ички түзүлүшүндөгү деталдарга анализ жүргүзүүгө арналып, оюбузду өзүнө бурду.

Изилдөөчүнүн өзүнүн алдына койгон максатына жетүүгө болгон аракети дурус. Талдоолору көпчүлүк учурларда акылга сыярлыктай болуп аткарылган. Иш анча-мынча купулубузга толорлук болуп аткарылган. Диссертациялык иши боюнча кыскача айтканына, суроолорго берген жоопторуна караганда иши талкуудан кийин бышыктайт деген ишеним пайда болду.

Ошенткен менен Айгүл Осмонованын диссертациялык ишине төмөндөгүдөй пикир айтмакчыбыз.

1.Диссертациялык иштин тутумдук (структуралык) түзүлүштөрүнүн аталышында бир аз мүчүлүштөр бар. Мазмунунда **“Бир маанилүү, көп маанилүү жана өтмө маанилүү сөздөр. Байланышы, жалпылыгы, өзгөчөлүгү”** – деген тема бар. Бул жерде *бир маанилүү, көп маанилүү* деген сөздөргө *өтмө маанилүү* деген сөз бирөөчөй мүчө боло албайт. *Бирөөчөй (бир+өңчөй)* деген сөздүн грамматикалык маанисин эске алсак, *өтмө маанилүү* деген сөзгө *түз маанилүү* деген сөз бирөөчөй боло алат, *бир маанилүү* жана *көп маанилүү* деген сөздөр бирөөчөй боло албайт. Демек логикалуулук жок. Диссертант, айрыкча кыргыз тили адистигин алууга далалаттанган диссертант муну сөзсүз байкашы керек.

2. Диссертацияда талдоолор узун сабак болсо боло берет да, ага келтирилген мисалдар кыска жана так болуш керек. Диссертанттын айрым мисалдары бир жарым, эки бетке созулуп, өтө эле узарып кеткен. Б. Сарногоевдин ырынан алынган мисалдын да бир эле төрт сабы жетиштүү болмок. Бул ырды олдоксон мисал деп эсептейбиз. Вулгардык лексиканы чеберчилик менен жымсалдап “ырдаган” акындан башка эле мисал алып талдоону сунуш кылабыз. Мисалы, *“Айчүрөк болуп багымды ач”* деген саптары бар ырын же *“Чынгыз жана мен”* деген ыры бар го. Айтор Байдылдада өтмө маанилер абдан көп.

Мен ойлойм, бул айтылгандар жана жогорудага сын-пикирлер олуттуу эмес. Алар боюнча өз тыянагын чыгарып, диссертациянын деңгээлин жогорулата иштеп чыга алат деген ишеним артсак болот. Анткени изилдөөлөрү, иликтөөлөрү, талдоолору жеке өзүнүн илимий стилинин калыптанып баратканы байкалып турат. Кантсе да автор өзүнүн алдына коюлган максатына жете алган, ишти бүгүнкү талкууда айтылгандарды эске алып, бышыктоолору менен коргоого сунуш кылсак болот.

Филология илимдеринин кандидаты, доцент С. Ж. Давлатова:

Тандалган тема учурдагы актуалдуу. Изилдөөнүн максаты так коюлуп, аны чечүү милдеттери туура аныкталган жана алар иштин жүрүшүндө жеткиликтүү аткарылган. Кыргыз тили илиминде өтмө маанилүү тилдик каражаттардын биринчи жолу кеңири планда изилденгендиги – бул илимий иштин жаңылыгы.

Өтмө маанилүү сөз менен экинчи бир өтмө маанидеги сөз айкашы кабатташканда өтмө маанилүү сүйлөмдөр түзүлөрү далилдүү фактылар менен көрсөтүлгөн. Макалдардагы бир нече ойдон бир бүтүн ой жаратуудагы системалуулук жана анын мазмунундагы айрым сөздөр, сөз айкаштары семантикалык жылыштарга ээ болуп, маанилик катмарланууларды жаратары белгиленген.

Сунуш:

1. 115,140-беттерде. “Фразеологизм – өтмө маанилүү сөз” деп жазылган, ал сүйлөмдү *“Фразеологизм – өтмө маанилүү туруктуу сөз айкашы”* деп оңдоо керек.

2. *Баланы көздөй Ала-Дөбөт жортуп чыгып келатыптыр.* Бул мисалда *баланы көздөй* деген сөз түз мааниде колдонулган. Андыктан толук бойдон бул сүйлөмдү өтмө мааниде деп белгилөөгө болбойт. *Ала-Дөбөт жортуп чыгып келатыптыр* деген бөлүгү гана сүйлөмдүк касиетке ээ болуу менен, өтмө мааниде колдонулуп жатат. 142-б.

1. Изилдөөнүн илимий жыйынтыктары корутундуда саналып, так көрсөтүлүүгө тийиш.

Бул кемчилдик диссертациялык иштин мазмунуна доо кетирбейт.

Жыйынтыктап айтканда, диссертациялык иш актуалдуу мүнөзгө ээ, максат-милдеттери туура коюлуп, иштин жүрүшүндө жеткиликтүү аткарылган, теориялык, практикалык мааниси бар, изденүүчүнүн жеке салымы аныкталган. Айгүл Осмонованын 10.02.01 адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишин коргоого сунуштайм.

Филология илимдеринин кандидаты, доцент А. М.Токтосунова:

Сөз маанилеринин кеңдиги, сыйымдуулугу көркөм чыгармалардын мисалында ар тараптуу анализге алынып, анын өзгөчөлүктөрү диссертант тарабынан иликтенген. “Көркөм чыгармалардагы тилдик каражаттардын өтмө мааниде колдонулушу” деген темада жазылган кандидаттык диссертациясын проблематикасы жана мазмундук аткарылышы боюнча кыргыз тил илимининде ачылган жаңы бир баракча катары эсептесек болот. Бул илимий изилдөөнүн актуалдуулугу жана жаңычылдыгы ушуну менен белгиленет. Иштин милдети катары өтмө маанилүү тилдик каражаттардын колдонулушу, образ жаратуудагы кызматы, көп кырдуулугу каралган.

Изденүүчүнүн тили жатык, илимий стилдин талаптары сакталуу менен жазылган. Ырааттуулук, логикалуулук, илимийлүүлүк принциптери сакталган. Темага тиешелүү илимий адабияттар кеңири пайдаланылып, негизги маселелер жеткиликтүү ачылган.

Диссертацияда ушу сыяктуу жаңылыктар, жаңы табылгалар арбын. Бул иштин мазмунунда баяндалган илимий маселелер, жыйынтыктар, теориялык-корутунду-концепциялар, иликтөөгө байланышкан оригиналдуу сунуштар диссертанттын илимий көз караштарынын үзүрү катары каралышы керек. Иш кандидаттык диссертацияларга коюлуучу талаптарга жооп берет.

Сунуштар:

1. Иште берилген коргоого коюлуучу 2-жобо диссертант тарабынан кайрадан редакцияланып, оңдолууга тийиш; Анткени “Көркөм чыгарманын табиятын шарттоодо” деген туюнтма бул жобонун калган бөлүгүнө логикалык жактан коошпой тургансыйт;.

2. Иште 3.4 параграфта (107-б) фразеологизмдерге жөн гана мисалдар келтирилген, алардын өтмө маанилик мүмкүнчүлүгү диссертант тарабынан толук ачылбай калган. Ушул параграфта ойду берүүнүн ырааттуулугу солгун, аталган жагдайды диссертант кайра карап чыгуу керек;

3. Диссертант ишинде “түлкү, карышкыр” сөздөрүнө бир нече жолу токтолгон. (91-101-134-б)

Бул белгиленген кемчиликтер иштин жалпы сапатын жокко чыгара албайт, аларды оңдоого, жоюуга болот. Корутундулап айтканда, А.С.Осмонованын “Көркөм чыгармалардагы тилдик каражаттардын өтмө мааниде колдонулушу” деген темада жазган диссертациялык ишин 10.02.01-кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн коргоого сунуштоого болот.

Филология илимдеринин кандидаты, доцент Т. Ш. Танаева:

Өтмө маани сөз жана сөз айкаштарын коммуникативдүүлүк процесстеги, өзгөчө, көркөм чыгармалардагы функционалдык-семантикалык, эмоционалдык-экспрессивдүүлүк, айтымдык жана башка маселелери изилдеген.

Көркөм тексттин мазмунундагы сөздүн денотациялык маанисине токтолуп, ал ар кандай тилдик факторлорду камтыган коннотациялык маанилер аркылуу да туюнтулушун көркөм чыгармадагы мисалдар аркылуу берген. Бул бапта изилдөөнүн ылайыгына жараша көркөм чыгарма тилиндеги сөздөрдүн стилдик коннотациясы каралган.

Изденүүчү изилдөө ишинде окумуштуулардын бул багытта айтылган ойлорун эске алуу менен, өзүнүн изилдөө ишинин жыйынтыгын далилдер аркылуу көркөм чыгармалардын мисалдардын так көрсөтүп берген. Сөздөрдүн грамматикалык, лексика-семантикалык ички байланышта болуусу аркылуу өтмө мааниде колдонулуу мүмкүнчүлүгү жаралуусу өзгөчө Т.Касымбековдун “Сынган кылыч” романындагы фактылар менен далилденген. Үзүндүдөн сөздөрдүн өтмө маанилүүлүгүнүн жаралышында тике маанидеги сөздөрдүн да чоң ролу бар экендигин белгилеп, алардын грамматикалык байланыштуулугун эске алып, синтаксистик-семантикалык катышта кароо менен, шарттуу түрдө схемага бөлүп түшүндүргөн.

Диссертациялык иштеги айрым кемчиликтер жана сунуштар:

1. Изилдөөнүн илимий жыйынтыктары корутундуда саналып, так көрсөтүлүүгө тийиш;
2. Иллюстративдик материалдар алынган булактар деген аталыш менен адабияттардын тизмесин берсе;

Бул кемчиликтер диссертациялык иштин мазмунуна доо кетирбейт.

Жыйынтыктап айтканда, диссертациялык иш актуалдуу мүнөзгө ээ, максат-милдеттери туура коюлуп, иштин жүрүшүндө жеткиликтүү аткарылган, теориялык,

практикалык мааниси бар, изденүүчүнүн жеке салымы аныкталган. Айгүл Осмонованын 10.02.01 адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишин коргоого сунуштайм.

Төрайым, филология илимдеринин кандидаты, доцент Келдибай кызы Майрамкан:

- Атайын дисциплина боюнча изденүүчүнүн кандидаттык минимумунун кошумча программасын бекитип коелу. Осмонова Айгул Сейдакматовнанын кандидаттык диссертациясынын темасына тиешелүү теориялык суроолор каралган. Кандидаттык минимумдун кошумча программасын карап чыктыңыздар, бул тууралуу кандай пикириңиздер бар?

Филология илимдеринин кандидаты, доцент Ж. Т. Джумаева: – Кандидаттык минимумдун кошумча программасынын мазмуну кыргыз тили илиминин лексикология, семасиология бөлүмдөрүнүн теориялык жана практикалык маселелерин камтыйт.

Төрайым, филология илимдеринин кандидаты, доцент Келдибай кызы Майрамкан – Кандидаттык минимумдун кошумча программасы кабыл алынсын.

Колго салып коёлу.

Катышкандар 19 , каршы – жок, калыс – жок .

Төрайым, филология илимдеринин кандидаты, доцент Келдибай кызы Майрамкан: – Талкууда айтылган сын-пикирлерди эске алуу менен коргоого сунуш кылса болот.

Майрам : - Урматтуу эже-агайлар, бул иш боюнча айтылган сын-пикирлерди эске алуу менен коргоого сунуш кылуу.

Талкууга 19 киши катышты, 19 киши добуш берди.

Коргоо сунуш кылды – 19, каршы – жок, калыс – жок.

Төрайым, филология илимдеринин кандидаты, доцент Келдибай кызы Майрамкан: – Эгерде башка пикирлер, суроолор жок болсо, жыйынтыктасак. Эч кимде алымча-кошумча жок болсо талкууну токтотуп, сөздү изденүүчүгө берели.

Диссертант А.Осмонова: - Урматтуу төрайым, бүгүнкү биздин талкууга катышып жаткан жыйындын урматтуу катышуучулары, убактыңыздарды бөлүп, менин диссертациялык ишимдин талкуусуна катышканыңыздарга жана жакшы каалоо-сунуштарды, пикириңиздерди айтып, илимий багыт берип колдогонуңузда терең ыраазычылык билдиремин. Өзгөчө ыраазычылыгымды илимий жетекчим А.Т.Дунканаевге жана менин расмий рецензенттериме билдиргим келет. Жыйындын

төрайымы филология илимдеринин кандидаты, доцент М. Келдибай кызына, кыргыз тил жана адабияты кафедрасынын мүчөлөрүнө, мага ар тараптан колдоо көрсөткөн кесиптештериме чоң ыракмат айтамын.

Эми жогоруда айтылган сын-пикирлерге, суроолорго жооп берүүгө уруксат бериңиздер:

- изилдөө ишиндеги коргоого коюлуучу негизги жоболорду кыскартуу зарыл деген ой

айтылды. Бул проблеманы илимий жетекчим менен биргеликте кайра карап чыгамын;

- талдоого алынган тесттердин көлөмүн кыскарта албаймын, себеби, бир эле тексттен 17 өтмө маани сөз, сөз айкашы, сүйлөм талданган. Эгер кыскартуу болсо талдоо толук болбой калат деп ойлоймун.

- ишти кылдаттык менен карап чыгып, айтылган техникалык каталарды ондоймун.

Төрайым, филология илимдеринин кандидаты, доцент Келдибай кызы Майрамкан: – Сөз илимий жетекчиге берилет.

Филология илимдеринин доктору, профессор Дунканаев Абдыкалык

Токтогуловичке: – Изденүүчү А. Осмонова жогоруда айтылгандарды эске алып, кээ бир

сунуштарыңдарды кабыл алып, карап чыгат. Ишти талкуулоого активдүү катышканыңыздар үчүн ыраазычылыгымды билдиремин.

Төрайым, филология илимдеринин кандидаты, доцент Келдибай кызы Майрамкан:

– Эмесе, сиздер тарабынан жогоруда айтылган пикир-бүтүмдөрдүн негизинде кафедранын кеңейтилген отурумунун токтомун кабыл алууну сунуш кылам.

А. Мырсабеков атындагы Ош мамлекеттик педагогикалык университетинин кыргыз тили жана адабияты кафедрасынын кеңейтилген отуруму

ТОКТОМ КЫЛАТ:

1. А.Осмонова “Көркөм чыгармалардагы тилдик каражаттардын өтмө мааниде колдонулушу” деген темада 10.02.01. – кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазган диссертациялык иши изденүүчү тарабынан толук аткарылып бүткөн жана кандидаттык диссертацияларга коюлуучу УАКтын талаптарына жооп берген иш деп эсептелсин.

3. Изденүүчү А.Осмонова “Көркөм чыгармалардагы тилдик каражаттардын өтмө мааниде колдонулушу” деген темада 10.02.01. – кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазган диссертациясынын атайын дисциплина боюнча кандидаттык экзаменинин кошумча программасы бекитилсин.

Отурумдун катчысы

Көчүрмө анык

Отурумдун катчысы

[Handwritten signature]

Суранбаева Мээргүл Ашырбековна

